

LITTERATUR

SKÖRDETID I NORSK LITTERATUR

Av reklamchefen ÖRNULF TÖNSBERG, Stockholm

Det sjuder av vitalitet och kampanda i dagens norska litteratur. Stora och livsviktiga problem står på dagordningen, och enligt god norsk tradition rasar striden hetast kring individen, rätten och friheten. Det frodiga humöret, synpunkternas divergens och självständighet och den friska fläkten i dispyterna saknas inte heller. Men här har smugit sig in en ny kvalitet som nog får skrivas på allvarsårens vinstkonto: en fördjupad, rikare modulerad och tolerantare uppfattning av det mänskliga och en mera målmedveten inriktning på väsentligheter. Mycket tyder på att norsk litteratur går mot en ny och rik skördetid.

Det är uppmuntrande att se de äldre generationerna gå till strid lika oförväget som de yngre. *Peter Egge* t. ex. är bland dem som varit i elden drygt ett halvt sekel utan att mista stridslusten och utan att ta större pauser än nöden krävt. Nu har han trätt fram igen; hans senaste roman heter »Mennesket Ada Graner» (Gyldendal). Märkvärdig är den inte. Dess personer, t. o. m. »mennesket» självt, verkar vara tillfälliga gäster från en abstrakt värld dit de åter flyr när man vänt sista bladet. Handlingen höjer sig endast med få undantag över det skrivbordsmässigt tillrättalagda och idéunderlaget är för svagt att ensamt bära boken. Icke desto mindre förtjänar Ada Graner en kort presentation. Hennes liv är, om man så vill, ett stycke europeisk kulturtragedi, ett av de otaliga fragmenten från uppgörelsen mellan förnuftets och känslans skilda världar. Hon är kommunist, född kommunist, som hon säger, vilket innebär att hon redan som barn fyllts av harm inför tillvarons orättvisor; vidare är det givet att det renodlade förnuftet satts i högsätet och under inga förhållanden får besväras eller bevekas, än mindre ersättas, av känslolivets gesanter, de må heta föräldrakärlek, moral, samvete eller vad som helst. När Ada Graner ställs inför valet att antingen fullfölja sina planer på en kommunistisk uppfostringsanstalt eller använda sin förmögenhet som räddningsplanka åt fadern-kapitalisten, som hotas av skandal — borde valet inte vara svårt. Enligt formeln: största goda för största antalet, bör ju uppfostringsanstalten ha prioritet, i all synnerhet som pengarna i annat fall kommer fiendesidan till godo. Ändå är valet svårt. Förnuftet kämpar tappert för sin integritet, och när det segrar, offrande fadern för »saken», sker det med våld mot allt inom henne som andas av människa. Segern blir då också en pyrrhusseger. Ur samvetsdjupet tränger allt det upp som förnuftet trampat ned. Den nya striden blir kort. Ada Graner kan inte kompromissa. Människan i henne kan inte leva vid sidan om kommunisten. Där det sterila för-

nuftet farit fram går även känslorna mot förintelsen. När hon slutligen tar sitt liv, symboliseras däri förnuftsavguderiets självförintande verkan sådan den yttrat sig både individuellt och kollektivt.

Sigurd Christiansen hör också till de gamla i gården som man gläds åt att åter höra från. Hans senaste bok heter »Menneskenes lodd» (Gyldendal) och är den tredje i serien om Jörgen Wendt. Här har all yttre verklighet och allt yttre skeende reducerats till minimum; i stället blir det de psykiska förloppen som tränger igenom — man skulle nästan vilja säga materialiseras. Det är Jörgens inre liv — hans observationer och reaktioner, hans författarsinnes ständiga aktivitet, som utgör bokens egentliga handling. Allt annat, t. o. m. det skrämmande mullrande som första världskriget sprider över kontinenten, förblir endast den resonansbotten som ger strängarna i Jörgens personlighet deras säregna och djupa klangfärg.

Bokens största värde är väl dess intima skildring av hur en diktare blir till. Den unge Jörgen Wendt förebrår sig att han mitt under brinnande krig går så helt upp i sig själv och i det att söka rätt på sin egen mening och uppgift. Hans medvetande söker sig in till varje livsytrings motiv och ursprung; han har författarens oeftergivliga behov att uppleva och ge liv åt det upplevda: »Han måtte helt till bunn i menneskene. Han måtte ned til dybder som han knapt hadde ant. Han måtte opleve alt det som lå bak handlingene. Det som de sprang ut av. Den kimen som var begynnelsen.» Det är här, på djupet av Jörgens personlighet och i det faktum att han sätter sin andliga utveckling före alla yttre katastrofer, som man finner det egentliga idéinnehållet i »Menneskenes lodd»; tron på människans egen värde och på det inre livets omistliga rikedom, vissheten om individens betydelse och rätt. Ansikte mot ansikte med tidens desperata oro och vanvettiga människooffrande, med dess brutala förakt för människoandens ädlaste triumfer är det ensamheten, tystnaden och fördjupandet som Jörgen söker. Han söker sig själv därför att endast ur hans eget jag kan den styrka springa fram som fordras till kampen för det egentliga livet. »Ikke massens, men enkeltmenneskenes. Til å forkynne dets hellighet. Ukrenkeligheten overfor selv den ringeste og svakeste. Fordi også hans liv var et under. Bare en eneste gang kunde leves.» Att Jörgen Wendt i många avseenden är identisk med sin skapare kan man ta för givet; åtskilligt i det intensiva och i vissa avsnitt rent suggererande psykologiska reportaget från Jörgens tanke- och känslvärld tyder på det. När det mål Jörgen satt sig är »å reise en ny årbødighet for menneskets eneste liv», så uttrycker han också i korthet vad Sigurd Christiansen ägnat sitt författarskap åt: att återupprätta värnaden för människolivet, det enda, oåterkalleliga människolivet.

Tarjei Vesaas är en av de självständigaste och i bästa mening originellaste författarpersonligheterna i modern norsk litteratur. Hans roman »Huset i mørkret» (Gyldendal) är också en ockupationsroman av det ovanligare slaget och en vars realistiska återgivning av ockupationsatmosfärens ångest och kuslighet knappast torde

lämna ens den bäst neutralitetsförsäkrade soffliggare oberörd. Genom en snillrikt utnyttjad allegori har han stort sett lyckats uppnå universell effekt: de människor han skildrar är inte bara norska patrioter, stripe och quislingar, utan patrioter, tvivlare och förrädare i allmänhet, prototyperna i de skilda lager kulturkrisen pressat fram.

Men »Huset i mörkret» är förstås i första hand Norge. Under ett enda, böljande jättetak ligger det, skilt från världen av mörkret som smög sig på medan huset sov. Och ur mörkret steg de fram som hade makten; det var då den ljudlösa stormen tog till att slita i huset. Nu knakar det och brister fast ingen kan se eller höra det, endast förnimma: det lever någon under detta huset: i källarna, under de breda, strålande, pilprydda korridorerna som leder mot mitten — hjärnan där de pilprydda segrarna och deras drabanter njuter frihet bakom metertjocka murar — under de tusentals rummen och kyffena där ångesten bor bakom blinda fönster och stela drag: djupt där nere lever något som obönhörligt borrar sig in under mitten, äter sig in i själva hjärnan för att ta dess liv. Även de i mitten vet om det. Och deras vagnar smyger ljudlöst genom korridorerna för att sluka motstånd och rensa med död. Även de som går segrarnas ärenden fruktar den borrhande kusligheten under jorden. Många av dem skulle nog föredra att vara med där nere, följa Stig och hans gäng i deras tysta, vågsamma kamp mot mörkret. Om de bara vetat vem som var starkast. Pilputsaren t. ex.: han vill intet ont; men han har bra betalt för att putsa guldpilarna som myllrande pekar mot mitten; och han har barnen att tänka på, kan inte riskera vad som helst — måste först tänka på sin och deras säkerhet. Så blir det vid modiga drömmar. Och frimärkssorteraren: han vet han behövs till spring med tidningar och meddelanden; men måste han inte först och främst tänka på sitt yrke? — sin vitala position i samhället? Han har ingen tid till annat; så många taggar att räkna, så många vattenmärken att kontrollera; nej — han kan inte svika sina frimärken.

Vesaas framkallar den psykiska strukturen hos var och en så klart som vore den benstommen på en röntgenplåt. Men det är därför inte fråga om psykologiska schabloner eller handlingsschemata. Livet och människorna är fullt levande där de träder fram för en i närgångna bilder mättade av exakta intryck och fördold rörelse, bilder målade i en tung, nästan bedövande färglöshet och med en långsamt borrhande rytm som riktigt skruvar ohyggesstämningen in i en. Det är en mar-drömsteknik som på ett ovanligt sätt förenar thrillerns sugande grepp med den litterära romanens vitalitet, tyngd och stilrenhet.

Svagare är verklighetskontakten i den numera bortgångna *Nini Roll Ankers* roman »Kvinnen og den svarte fuglen» (Aschehoug). Den är ett energiskt försök att belysa kvinnans roll som potentiell historisk maktfaktor och ett djärvt debattinlägg i en rad aktuella frågor: kvinnan som socialt problem, hennes inställning till pedagogiska, moraliska och religiösa spörsmål och hennes förhållande till mannen både ur moderns och hustruns synpunkt.

En kvinna sitter fängslad för delaktighet i sin sons fanflykt. Ären

passerar revy för hennes inre blick: de goda åren då det var fred i världen; då barnen växte upp och naiva mödrar beredde sig att leva sitt liv lyckligt vidare i dem; de tveksamma åren då världen började falla sönder, då familjelivet löstes upp och fruktan småningom blev den enda vissheten; krigets år då illusionerna för alltid raserades medan modershjärtat tappert kämpade mot ångesten och kvinnan på allvar började fatta sitt ansvar. Vad hade de gjort, vår tids kvinnor, för att rädda mänskligheten undan katastrofen? Hade de handlat som fria, självständiga ansvarskännande människor med en vilja lika stark som mannens, en individens rätt och auktoritet lika stor som hans, ett människovärde lika självklart och medvetet som hans? Nej — de nöjde sig med att vara »den store, grå massen, som bölger viljelös för vinden mellem rekkene av menn som handler — speilbilledet av mennenes attrå og dagdrømmer». Så långt möjligt hade de följt i mannens fotspår, så långt det gick utan att förlora i värde som sexualobjekt och utan att bli hans medansvariga — alltid förblivande slavar under hans lust och hans vilja. Vad hade kvinnorna haft att ställa upp mot männens vapenvälde annat än kärlekens allt desperatare försvarsåtgärder och verklighetsflyktens allt mer begärliga narkotika?

Slutligen, när alla kunnat se hur mänsklighetens rorgångare vanmäktiga låtit skutan sugas in i förintelsens bränningar, hade kvinnorna, skrämda av fasornas svarta fågel, vanmäktiga även de, låtit sig hypnotisera till medverkan i mänsklighetens blodbad: att som hustrur och mödrar offra åt döden sitt livs och sin kärleks mål och mening: männen och sönerna.

»Kvinnen og den svarte fuglen» hör väl inte till den sortens böcker man aldrig glömmmer. Därtill är både dess människor, dess miljö och handling i abstraktaste laget. Men här finns en rikedom på synpunkter, en friskhet i åskådningarna och en innerlighet i appellen som gör den till ett av dessa sanningsvittnen från en otrolig tid, som det är nyttigt att läsa och önskvärt att komma ihåg.

Bland de yngre förmågorna frapperas man av *Torborg Nedreaas'* intressanta debutarbete »Bak skapet står øksen» (Aschehoug), en novellsamling med motiv ur ockupationslivet. Hennes mod att slå sig ned i fiendelägret och från dess synvinkel — objektivt och välbalanserat — skildra tysketöser och quislingar, liksom hennes förbluffande inlevelseförmåga och intima kunskap om dessa människors känsloliv och föreställningsvärld röjer en personlighet med mått utöver det vanliga.

Hon är framför allt en den vardagliga tristessens tolkare: den monotont tjatande tristessen bakom gatslinkans flottiga pannlockar, den smygande sophinkstristessen i fattiga bakgårdshem, skräphögsglädjen hos gatans fattigungar, den hopplösa tomheten i söndergnatade äktenskap — vardagens mulna enahanda överhuvud. Men hennes porträtt har intet gemensamt med de schablonstrukna dukarna i den gemena krigslitteraturen, och det finns hos henne intet av den »glädje att lukta illa» som varit så många rännstensskildrares kännetecken och hemliga stolthet.

Litteratur

I en senare novellsamling, »För det ringer tredje gang» (Halvorsen & Larsen), har hon också skildrat ensamma, förvridna människöden och barn som är »annorlunda». Dessa berättelser har ingen politisk anknytning och verkar i utformningen vara av tidigare datum än ockupationsnovellerna. Helhetsintrycket av Torborg Nedreaas är en intelligent berättare som även vet att lyssna till sitt hjärta. Saknar man något hos henne är det den inneboende och bärande idén som skall förena fragmenten till en helhet. Men hennes första roman är kanske redan på väg?

Till sist endast några ord om *Joachim Grögaards* bokfilm från Grini, »Tre år under Kuntze» (Aschehoug). I dessa hundratals kol- och pennteckningar, löst hopbundna av muntliga observationer och minnen, har en begåvad artist och människokännare lämnat en livfull och intim skildring av typer och vardagsliv bakom stängslan. En ovanligt vacker bok både vad original och reproduktion beträffar och ett märkligt dokument från ett av mänsklighetens provoställen.

PAUL VALÉRY OCH HANS SVENSKA MINNESTECKNARE

Av socialrådet GUNNAR LÖWEGREN, Åsten

I höstas höll lektor Ernst Bendz på inbjudan av Franska Institutet i Stockholm, Stockholms Högskola och Amitié franco-suédoise ett starkt uppmärksammat föredrag om den under året avlidne Paul Valéry, entusiastiskt emottaget av den talrika publik som fyllde Högskolans största hörsal. I förnämlig utstyrelse har sedermera detta föredrag utkommit på Gumperts förlag i Göteborg, som även står som förläggare till de tolv arbeten, som Bendz tidigare utgivit, på franska, engelska eller svenska språken, om några av de senaste femtio årens mest bemärkta litterära personligheter sådana som Oscar Wilde, Conrad, Valéry, Gide, Maurriac.

Det var första gången som Bendz såsom föreläsare trädde i direkt kontakt med publiken och fångade den uppmärksamhet, vilken denne lärde man, självständiga tänkare och förnämlige stilist så länge väl förtjänat.

Bendz är nämligen en särpling med kräsen smak och egna arbetsmetoder. Han väjer sig mot varje handling vilken till äventyrs skulle kunna utläggas som ett frieri till publiken och sina filologiska arbeten ikläder han en uteslutande litterär dräkt, fri från all den akademiska tyngd av noter och litteraturhänvisningar, vilken skulle klassera dem som vetenskapliga kompetensprov. Han har därigenom blivit allt för lite uppskattad av den vetenskapligt och litterärt intresserade svenska publiken — med undantag för den i Göteborg, inom vilken han efter en fyrtioårig lärargärning äger ett grundfast anseende.

Hans föredrag-bok om Paul Valéry bär underrubriken »några minnesord» och dess text står i överensstämmelse därmed. Ej blott genom ett visst vemod vid minnet av en personlighet, som Bendz uppfattat som en närstående vän, vilken under tjugo år utövat ett bestämmande inflytande på honom, utan även genom bortretuscheringen av vissa kritiska anmärkningar i den tidigare boken »Paul Valéry et l'art de la prose». Den har blivit något av ett »äreminne». Bendz går ända därefter att halvt indignerat framkasta frågan: »Hur har då legenden om hans *dunkel* uppkommit; och allt pratet, att han skulle vara särskilt svårtydd?» — En från Bendz' sida så naturlig, nästan påkallad reaktion mot Valérys inslag av fåfänga, societetsjakt, tankejongleri förmärks ej. Frankt förklaras: »Han är varken dunkel eller gåtfull, varken mystiker eller mystifikator.»

Valéry har själv aktat sig för dylika påståenden, tvärtom bemödat sig att förklara, varför hans tankevärld, koncentrerad till skärningspunkten mellan vår tids naturvetenskapliga och psykologiska teorier, hans språk, inmängt med glosor från kemien och biologien, nödvändigtvis måste innefatta för en större allmänhet svårfattbara partier. Han har desslikes utförligt motiverat såväl nyttan som skadan av ett mondänt umgängesliv. Hans beundran för, hans lust till mekaniska tricks såväl vad versbehandlingen beträffar som t. ex. vid uppdrivet av minnesförmågan kan man däremot direkt utläsa ur ett flertal av hans böcker och artiklar.

Bendz' skildring ger det bästa av Valéry, men icke det av motsatser sammansatta i hans väsen. Den behöver på sitt sätt kompletteras av de må vara överdrivet elaka kapitel om »Strigelius» som Jules Romains, vilken under en lång följd av år iakttagit honom, nedskrivit i tolfte och tjugofjärde delarna av »Les hommes de bonne volonté».

Bendz' bok giver sålunda icke en uttömmande framställning, en psykologiskt allsidig analys av Valéry. Dess betydande förtjänster äro i stället den klara, besjälade, varmt sympatiserande redogörelsen för ett flertal av Valérys verk på prosa eller vers. — Kanske är det den vid ett dylikt tillfälle lämpliga metoden? Verket överlever mannen, har sitt egenvärde av högre betydelse i kulturens annaler än det svaga käril som i benådade stunder skapar det. I varje fall är väl så förhållandet med mästare sådana som Michelangelo, Leonardo eller Valéry?

Som redan är antytt, torde det betecknande för Valérys säregna ställning inom det moderna kulturlivet vara, att han tack vare en påfallande mångsidighet uti sin begåvning och allsidighet i sina studier samtidigt ägde naturvetenskapliga och psykologiska insikter. Han liknade i det hänseendet Bergson, Meyerson, Brunschwig, för att endast nämna några bland hans franska samtida eller föregångare. Oändligt brådmogen, fylld av det mångsidiga tankestoffet från sin läsning hade han redan vid unga år den personligt egna kraften att kunna originellt sammanställa erfarenheter från dessa olika kunskapsområden, återföra dem till vissa grunddrag i den mänskliga logiska tanken, till tankelivets kontrapunktion, om man så kan säga, samt att framställa dessa sammanfattningar i ett klart,

Litteratur

fast, välbalanserat och rytmiskt välljudande språk av ovansklig skönhet. Det var en tjugofyraåring som skrev »Introduction à la méthode de Léonard de Vinci»!

Det krävde år av nya studier och litterär återhållsamhet för den brådmogne, som ställde oavprutliga krav på sig själv, innan han kunde överträffa ett sådant ungdomsverk eller en sådan dråplig självkommentar, nedskriven vid tjugofem års ålder, som »Une soirée avec M. Teste». Men när tiden var inne, visade han sig förmögen att stiga ännu högre. I »La jeune parque», i »Charmes» övervinner han alla versens hämningar, i »L'âme et la danse», i »Eupaulinos» prosaspråkets. I dem lyckas han invälla den nutida filosofiskt-naturvetenskapliga tankens mest subtila kombinationer, känslornas och tillvarons flyktiga lek, den ständigt återkommande växling mellan rörelse och vila, vara—icke vara och återgång till varat, uti den klassiska verskonstens strängt lagbundna former, varierande men primära som tankelivet självt. — Han torde vara ensam i vår tid om att ha utfört sådana mästarprov. Högre och djupare kunde ingen författare nå.

Det litterära, särskilt det rent språkliga har Bendz förträffligt redogjort för. Däri ligger denna som hans tidigare böckers stora styrka. Personligt och levande har han från det språkliga lett oss fram till själsstämningarna uti Valéry's konstverk samt till sådana hans känslor, som kunna något godtyckligt sammanfattas under rubriken sympatier—antipatier. — Själva tankevärlden, detta Valéry's cyklopiska stenbrott, har han däremot icke låtit läsaren besöka.

Men Valéry's vers lever uti Bendz' framställning och osökt påminner den oss om, att Valéry är en son av södern och Medelhavet, sugerar, åtminstone hos undertecknad, fram den strålande bilden av en violblå havsvidd inramad av smäckra kolonner, vilkas fasta marmortrummor, trotsande tidens tand, återstråla söderns bländande sol.